

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.12
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.4.1>

ГОРСЛОВА В.Ю.

**ЖУРНАЛІСТСЬКА СВОБОДА СЛОВА ТА СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**JOURNALISTIC FREEDOM OF SPEECH AND PUBLIC MORALITY:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

У статті досліджується питання співвідношення категорій «свобода слова» та «суспільна мораль». Проаналізовані законодавчі акти щодо забезпечення права журналіста на свободу слова. Встановлено, що втручання у право особи на свободу вираження поглядів становитиме порушення як міжнародних, так і національних правових актів. Виявлено, що, хоча свобода вираження поглядів журналіста і являє собою одну з важливих засад правового та демократичного суспільства та забезпечена захистом законодавства, однак наведені в статті законодавчі положення мають певні винятки. Єдність моралі і журналістики визнана світом і не піддається сумніву, адже журналістика по суті своєї діяльності здатна впливати на психіку та духовний стан більше, ніж будь-яка інша професія, а також журналістика схильна до втручання в особисте життя і долі будь-кого, і таким чином безмежної свободи слова у журналіста бути не може. В статті досліджені певні обмеження та заборони на поширення певного переліку інформації у моральних кодексах журналістів зарубіжних країн. Такі обмеження та заборони цілком відповідають світовим міжнародним документам та переслідують ціль забезпечити захищеність особи від свавільної свободи слова журналіста. Сьогодні, коли в жодному законодавчому акті не передбачено поняття моралі, а також неможливо запровадити єдині моральні критерії для всіх, єдиним можливим засобом регулювання суспільної моралі виступають правові приписи, націлені на загальне благо та загальну колективну необхідність. У статті висвітлені деякі позиції Європейського Суду з прав людини щодо питання свободи слова журналіста та виявлено, що відповідальність журналіста залежить не лише від якості інформації, але й від способу її подання, а також має значення спосіб оприлюднення інформації, оскільки встановлено, що аудіовізуальні засоби масової інформації мають значно більший вплив на психіку людини, ніж друковані. Наголошено, що свобода слова журналіста хоча і передбачає вільне вираження поглядів, що є обов'язковою умовою правової держави, але застосування цього права не повинно суперечити вимогам права, моральним уявленням та корпоративним правилам.

Ключові слова: інформація, етичність, етичні принципи, відповідальність, суспільство.

The article examines the relationship between the categories of “freedom of speech” and “public morality”. Legislation on ensuring the right of a journalist to freedom of speech has been analyzed, and it has been established that interfering with a person’s right to freedom of expression will constitute a violation of both international and national legal acts. It was found that although the freedom of expression of the journalist’s

views, although it is one of the important principles of a legal and democratic society and is ensured by the protection of legislation, the legislative provisions presented in the article have certain exceptions. The unity of morality and journalism is recognized by the world and is not in doubt, because journalism, in essence, can affect the psyche and spiritual state of the largest circle of people than any other profession, and journalism tends to interfere in privacy and destiny. whom, and thus, a journalist cannot have boundless freedom of speech. The article examines certain restrictions and prohibitions on the dissemination of a certain list of information in the moral codes of foreign journalists. Such restrictions and prohibitions are fully in line with international instruments and pursue the goal of ensuring the protection of the individual from the arbitrary freedom of speech of the journalist. Today, when no legislative act provides for the concept of morality, and it is not possible to introduce common criteria of morality for all, the only possible means of regulating public morality are legal prescriptions aimed at the common good and common collective necessity. The article highlights some of the positions of the European Court of Human Rights on the issue of freedom of speech of journalists, and reveals that a journalist's responsibility depends not only on the quality of the information but also on the way it is presented, and how the information was published, as it has been established that audiovisual media have a much greater impact on the human psyche than print media. It is emphasized that the freedom of speech of a journalist, although it implies free expression of views, which is a prerequisite for the rule of law, but the application of this law should not contradict the requirements of law, moral ideas and corporate rules.

Key words: information, ethics, ethical principles, responsibility, society.

Вступ. Робота журналіста передбачає передусім високу відповідальність перед суспільством, яке ставить перед ним високі моральні вимоги. Відповідно до ст. 34 Конституції України кожному в правовій та демократичній державі гарантується право на свободу думки і слова та на вільне вираження власних поглядів і переконань. Окрім того, відповідно до Основного Закону України цензура заборонена (ст. 15 Конституції України) [1] і тим самим утверджене право кожного на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації у будь-який спосіб (усно чи письмово або в інший спосіб). Все це в умовах інформаційного суспільства стало серйозним випробуванням для вітчизняної журналістики, адже одразу постало питання етичної поведінки та моральної відповідальності журналіста. Свобода вираження поглядів журналіста між тим, хоча і являє собою одну з важливих засад правового та демократичного суспільства, одну з базових умов прогресу суспільства та самореалізації журналіста, втім актуальним залишається питання: чи може свобода слова бути шкідливою для суспільства? Якими мають бути правові межі свободи слова, якщо цензура заборонена законом?

Постановка завдання. Метою статті є – дослідити особливості професійної моралі журналістів, розкрити питання співвідношення свободи слова з вимогами суспільної моралі, узагальнити засади чинного законодавства стосовно питання правомірності втручання у свободу вираження поглядів журналіста.

Результати дослідження. В світі існує безліч кодексів етичної поведінки журналістів, у яких викладаються моральні принципи та цінності журналістської розвідки. Здебільшого це такі вимоги:

- правдивість і точність (передання фактів без перекручень і домислів, забезпечення перевірки інформації);
- незалежність (від політичних, фінансових, особистих інтересів та від корпоративних, культурних або інших уподобань);
- неупередженість (адже неупереджене висвітлення інформації створює довіру);
- людяність (журналіст не має права завдати психологічної шкоди, повинен усвідомлювати вплив власних слів або відтворених зображень на свідомість людини);
- відповідальність.

Зрозуміло, що вимоги до моральності журналіста значно підвищені, якщо йдеться про пересічну людину, але беручи на себе обов'язок розвідки (пошуку і обробки) актуальної та важливої для суспільства інформації, журналіст повинен усвідомлювати, що наслідком його дій може бути як виховання людей, їх захист чи моральна підтримка, так і нанесення шкоди (адже

слово як рятує, так і здатне вбити). Відповідно до згаданої вище ст.15 Конституції України та ст. 24 Закону України «Про інформацію» забороняється цензура, яка визначена як будь-яка вимога, яка спрямована до журналіста, що передбачає узгодження інформації про її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації [2]. Свобода вираження поглядів та право на отримання та поширення інформації без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів передбачена також ст. 10 Міжнародною Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [3]. Право на свободу мислення та вільне виявлення власних переконань, що також включає право безперешкодного пошуку, отримання та поширення інформації та власних ідей будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів передбачено у ст. 19 Загальної декларації прав людини [4]. Таким чином, втручання у право особи на свободу вираження поглядів становитиме порушення як міжнародних, так і національних правил. Втім, наведені положення мають певні винятки. Так, держава має право: вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств; накладати обмеження щодо поширення інформації в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду (ст. 10 Конвенції); вимагати у певних випадках попереднього узгодження інформації та у разі накладення судом заборони на поширення інформації (ст. 24 Закону України «Про інформацію»); накладати обмеження на володіння та розповсюдження інформації в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ст. 34 Конституції України). Окрім того, певні обмеження щодо поширення інформації містяться також у професійних моральних кодексах журналістів. Наприклад, журналісти Royal Media під час використання Twitter, Facebook та інших соціальних мереж зобов'язані уникати коментарів, фотографій, відео та інших дій, будь-то в професійних або особистих цілях, які можуть поставити під сумнів їх порядність [5]. А моральний кодекс журналістів США (штат Теннесі) встановлює заборону на висвітлення інформації, яка була отримана таємно або незаконно, а також використання плагіату [6]. Моральний кодекс журналістів Гонконгу забороняє висвітлювати інформацію, яка заохочує до дискримінації людини за ознаками раси, кольору шкіри, віросповідання, статі, сексуальної орієнтації. Окрім того, журналісту забороняється використовувати інформацію в особистих цілях до тих пір, поки вона не буде оприлюднена [7]. А Кримінальний кодекс Австрії (ст. 111) передбачає навіть позбавлення волі на строк до одного року або штраф, якщо будь-яка особа звинувачує іншу особу в ганебності її характеру, позиції чи поведінки, які суперечать честі й моральності у друкованому матеріалі, за допомогою радіомовлення або телебачення чи в інший спосіб [8].

Як ми можемо помітити, всі заборони та обмеження щодо розповсюдження інформації журналістами пов'язані з забезпеченням непорушності прав людини та ймовірності завдання моральної шкоди особі. Можна сказати, що мораль окремої людини як цінність всього суспільства набуває захищеності від свавільної свободи слова журналіста.

Етичний кодекс українського журналіста, прийнятий Всеукраїнським з'їздом журналістів, забороняє: поширення інформації про осіб, які знаходяться у лікувальних та інших відповідних закладах; поширення інформації, пов'язаної з втручанням в особисте життя особи, якщо це може завдати їй моральних чи фізичних страждань (ст. 8); поширення брехливої або приховування достовірної інформації (ст. 10); поширення інформації, одержаної некоректним способом, протизаконно, у тому числі шляхом підкупу, залякування або введення людей в оману щодо їхньої професії; розголошення джерела інформації, отриманої конфіденційно (ст. 11). А також цей кодекс зобов'язує журналіста: максимально уникати публікацій про самогубства та спроби самогубства, окрім випадків, коли такі публікації не спрямовані на захист суспільних інтересів; мати обґрунтовані підстави та дозвіл батьків або опікунів для висвітлення приватного життя неповнолітніх осіб, при цьому ні слава, ні публічність чи статус батьків або опікунів у суспільстві не можуть бути обґрунтованою підставою для висвітлення приватного життя неповнолітніх (ст. 8); поважати презумпцію невинуватості та уникати висловлення своїх суджень під час висвітлення інформації про вчинення правопорушення, звинувачення підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні правопорушень до прийняття судового рішення (ст. 9); уникати нав'язування власних культурних цінностей, поглядів та переконань іншим (ст. 12).

Відповідно до цього документу журналіст не повинен: розголошувати інформацію про посадове становище, національність, релігійні переконання, родинні та дружні стосунки підозрюваних, обвинувачуваних і підсудних, якщо така інформація не має відношення до кримінальної справи; поширювати інформацію про родичів, друзів та співробітників осіб, підозрюваних чи звинувачених у чиненні злочину, а також про неповнолітніх осіб, які є потерпілими, свідками чи обвинуваченими. Окрім того, поширювана інформація не повинна вказувати на родинні чи інші стосунки між обвинуваченим і дитиною; розкривати інформацію про неповнолітніх (або вказувати на ознаки, за якими їх можна ідентифікувати), які мали відношення до протизаконних дій, стали учасниками подій, пов'язаних із насильством або дітей, втягнутих в справи про злочини сексуального характеру в якості потерпілих або свідків (ст. 9) [9]. Доречним також буде згадати положення етичного кодексу журналістів Філіппін, відповідно до якого журналісти сповідують «застереження совісті»: використання і застосування інформації, вирішення всіх професійних завдань повинні бути узгоджені з внутрішнім «голосом совісті» [10]. Зрозуміло, що в рамках такого підходу журналісту мають бути притаманні високоморальні якості.

Істинність міркувань та доказів науковців про нероздільність моралі і журналістики [11] не піддається сумніву, адже журналістика за суттю своєї діяльності здатна впливати на життя і долі людей, на їх психіку та духовний стан. Відповідно, безмежної свободи слова у журналіста бути не може. Сьогодні, коли не існує в жодному законі поняття моралі та немає важелів приведення людства до одних загальних моральних устоїв та духовних цінностей, суспільна мораль виступає як припис, націлений на загальне благо та загальну колективну необхідність. Таким чином, акцент на індивідуальній моралі журналіста цілком співпадає з визнанням суспільної моральної необхідності як соціального феномену та одного із засобів регулювання суспільних відносин у державі.

Свобода слова у професійній діяльності журналіста будується на основі загального змісту та характеру його діяльності, дозволяючи вільно обирати програму творчої направленості, реалізацію ідей із розкриття суспільно-корисної інформації, що і встановлює рамки свободи. Таким чином, журналістська свобода слова – це сила або право діяти, говорити або мислити вільно, без будь-яких перешкод або обмежень, але в контексті і в рамках закону та моралі, які служать на захисті суспільного порядку та в ім'я загального блага. Так, у рішенні Європейського Суду з прав людини у справі «Йерсилд проти Данії» Суд встановив, що важливим аспектом для відповідальності журналіста за сюжет стосовно расової дискримінації, в контексті прийняття заходів щодо ліквідації всіх форм расової дискримінації, є оцінка сюжету «наскільки він об'єктивно сприяв пропаганді расистських поглядів і ідей». В цій справі підкреслювалася та обставина, що заявник сам взяв на себе ініціативу з підготовки сюжету і не тільки заздалегідь знав, що під час інтерв'ю будуть зроблені расистські заяви, а й заохочував такі заяви, а також заявник відредагував програму таким чином, щоб включити в неї образливі твердження. Суд визнав провину журналіста, адже «без його активної участі ці зауваження не були б поширені серед широкого кола осіб і, відповідно, не були б карані» [12]. Таким чином, закон не перешкоджає надавати інформацію про осудні суспільством та державою відомості, але метод їх подання (підбурення, нацькування, залякування тощо) має велике значення. Особливо це стосується аудіовізуальних засобів. Адже відповідно до роз'яснень Європейського Суду з прав людини «всюди визнається, що аудіовізуальні засоби масової інформації мають більш потужний вплив на психіку людини, ніж друковані» [12]. Водночас Європейський Суд з прав людини зазначає, що «межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політики, а не приватної особи» [13]. Таким чином, свобода слова журналіста, хоча і передбачає вільне вираження поглядів, що є обов'язковою умовою правової держави, але застосування цього права не повинно суперечити вимогам закону та моралі, завдавати образ, шокувати чи занепокоїти. Адже людство прагне збереження демократичного суспільства, де толерантність та прагнення до духовного, психічного та фізичного блага кожного є одним з головних пріоритетів.

Висновки. Отже, з наведеного вище можна дійти висновку, що питання реалізації журналістської свободи слова, як і в будь-якій іншій сфері суспільної діяльності, надзвичайно складне. Свобода слова, гарантована журналістам державою, по-перше, знаходиться в рамках юридичних обмежень, по-друге, наштовхується на безліч непереборних перешкод – моральних бар'єрів різного характеру, а по-третє, перебуває у полі корпоративних обмежень, що зумовлюють необхідність підкорі організаційно-творчим порядкам у редакції. Всі ці обмеження допустимі, якщо вони не суперечать чинному законодавству та міжнародним актам, та необхідні, адже слугують важелем утримання журналіста від свавільної свободи, яка може завдати шкоди суспільній моралі загалом та моральних збитків особі зокрема.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Закон України «Про інформацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
5. Code of Journalism Ethics. Royal Media. URL: <https://royalmedia.com/code/>.
6. Moral code of the journalist URL: <https://www.spj.org/pdf/spj-code-of-ethics.pdf>.
7. Code of Ethics of HKJA. URL: <https://www.hkja.org.hk/en/code-of-ethics/code-of-ethics-of-hkja/>.
8. Criminal Code of the Republic of Austria (1974, amended 2019). URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/44/Austria/show>.
9. Етичний кодекс журналіста. URL: http://uu.edu.ua/upload/Osvita/Navch_metod_d_t/Navch_metod_materiali/Zhurnalistika/Etichniy_codex_zhurnalista.doc.
10. Journalists' Code of Ethics (1988). URL: <https://philpressinstitute.net/journalists-code-of-ethics-2/>.
11. Andrew Belsey, Ruth Chadwick. Ethical Issues in Journalism and the Media. Routledge, London. 2002. 196 p.
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Йерсильд проти Данії» (Jersild v. Denmar від 23 вересня 1994 року, скарга № 15890/89). URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice75/.
13. Справа Лінгенса (Lingens v. Austria). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_066#Text.